

Kristó Gyula

SZENT ISTVÁN

(980 k.–1038)

A Szent Istvánra vonatkozó megbízható, hiteles információ szerfelett kevés. A ránk maradt magyarországi források nem is elsősorban István életéről, mint inkább működéséről, ténykedéséről tanúskodnak. Törvénykezésének emlékeit a két törvénykönyvbe szerkesztett 56 cikkely őrzi, amelyekben a több évtizedes uralkodása alatt a királyi tanácsban megtárgyalt ügyeket foglalták írásba. A király nevében szóló, *Imre* fiának szánt erkölcsstanító könyvecské (az *Intelmek*) Istvánnak az uralkodásról vallott – sok vonatkozásban kora normáihoz igazított – gondolatait tartalmazza. Okleveleit (szám szerint kilenc vagy tíz) utóbb többnyire átírták, így későbbi korok szándékait tükröző betoldásokkal vagy teljes egészükben meghamisítva ismerjük őket. Nincs – nem lehet – egykorú említés Istvánról a magyarországi latin nyelvű elbeszélő kútfőkben, mivel a hazai krónika-, illetve gesztairódalom csak évtizedekkel halála után született meg, ezért azokban (köztük a legismertebben, a *Képes Krónikában* is) az utódok szólnak róla, még hozzá az István-korabeliektől jelentősen eltérő szempontok alapján. Istvánt halála után 45 évvel szentté avatták. Ez ugyan mennyiségileg megnövelte a rá vonatkozó tudósítások számát, legendák készültek életéről – közülük mára három ismeretes –, ám ezekben szintén a két-három nemzedékkel későbbi szerzők vallottak a szent királyról. Az utólagos lejegyzések mégis számos hitelesnek tekinthető hírt tartalmaznak. A tengernyi nyugat-európai latin nyelvű krónikában a kortársak legfeljebb rövid mondatokban utalnak Istvánra, a szláv nyelvű források közül mindössze egy említi a nevét, míg a középgörög nyelvű bizánci történeti irodalom hallgat róla. Még rosszabb a helyzet az István-kor tárgyi emlékeit, főleg a művészettörténeti jellegű anyagot illetően. Az elmúlt néhány évtized során – ahelyett, hogy gyarapodott volna – inkább fogyatkozott a hiteles István-kori emléktanyag, ugyanis több darabról (például a Szent Koronáról vagy számos kőfaragványról) kiderült, hogy nem korabeli. Mindezt figyelembe véve talán érthető, hogy István életének legtöbb mozzanata, sorsfordulója homályban marad, alakjának körvonalai inkább csak felderengenek, semmint határozottan kirajzolódnak. Szokványos értelemben vett életrajz tehát nem is igen írható Istvánról.

Mindjárt a biográfia hagyományosan első mondatánál zavarba jövünk, hiszen nem ismerjük pontosan születési évét. A hazai elbeszélő forrásokban 967 és 969, míg egy kései lengyel forrásban 975 szerepel. Valószínű, hogy egyik sem pontos. Mivel erősen valószínűsíthető, hogy István 996-ban kötött házasságot, az első két dátum bizonyosan korai, de valószínűleg még a harmadik is az. A középkorban – amikor például Magyarországon az átlagos életkor 29 év volt – az emberek nem vártak a családalapítással 29 vagy 27 (de akár még 21) éves korukig. Kivált érvényes ez az uralkodói családokra, ahol a dinasztia folytonosságának biztosítása, a fiú utódok világra hozatala érdekében mihamarabb frigyre léptek a férfiak. Ilyen alapon István születése 980 tájára tehető.

Apja, *Géza* (korabeli kiejtés szerint Gyeücsa), apai ágon Árpád-házi leszármazott, a honfoglaló Árpád vezér dédunokája volt. A 970-es (más felfogás szerint már a 960-as) évek elején foglalta el a Magyar Fejedelemség nagyfejedelmi székét apja, *Taksony* halála után. Az egész Kárpát-medencére kiterjedő főhatalmat azonban inkább csak névlegesen gyakorolhatta. Az Árpádok valószínűleg hatalma Géza életében a medence nyugati részére terjedt ki, az Árpádok törzsének, valamint a 955. évi augsburgi csata után megsemmisült egy (esetleg két) törzsnek a területére, míg a Kárpát-medence más részein az Árpádoktól teljesen független törzsfők uralkodtak. Géza arra tett kísérletet, hogy házassági kötelékkel megpecsételt dinasztikus kapcsolatot alakítson ki a névlegesen a hét magyar törzs alkotta fejedele-

lemségbe tartozó, de valójában önálló politikát folytató erdélyi törzsfő, a gyula családjával. Mivel a gyula tisztség viselőjének tulajdonnevét nem ismerjük, reá *Gyulaként* szoktunk hivatkozni. Géza feleségül kérte és kapta e Gyula leányát, *Saroltot*. A két törzs, az Árpádok és a Gyulák törzse egészen eltérő politikai irányvonalat követett. Gyula 950 táján Konstantinápolyban görög rítusú kereszténységre tért, ezt hozta magával Sarolt a Gézával kötött házasságba, míg férje a latin egyházat választotta (a pápa, illetve a német-római császár felé épített ki kapcsolatot).

A 11. század végén lejegyzett magyar hagyomány szerint István Esztergomban látta meg a napvilágot. Ez hihető, ugyanis Géza pontosan nem ismert időpontban Esztergomba helyezte központját, az itt talált római castrum köveinek felhasználásával – 14. századi esztergomi hagyomány szerint – ő épített itt először kővárat, s itt vetette meg a *Szent István* vértanú tiszteletére szentelt templom és a palota (a tényleges fejedelmi centrum) alapjait. István – 980 körüli születésével – testvérei között életkorban középen áll, hiszen két nővére mellett két, 980 után született hűgáról is tudunk. E két lánytestvére közül a fiatalabb 1009-ben kötött házasságot, vagyis a 990-es évek első felében, apja kései gyermekeként születetett. Ha azzal számolunk, hogy Sarolt mintegy 20-22 évig volt szülőképes korban, az öt testvér (négy leány és egy fiú, István) mellett más gyermekei is születettek, akik fiatalon elhalhattak. A felnőttkort megélt öt gyermek mellett még legalább három-négy, korán meghalt gyermeket tételezhetünk fel. Bizonyos, hogy Géza és Sarolt bőséges gyermekáldással kísérte házasságából a fiúk közül – ha több fiuk is született – egyedül István élte meg a felnőttkort, vagyis ő volt Géza egyetlen egyenes ági utóda.

István születésekor a *Vajk* nevet kapta. Ezt a nevét egy kortárs német püspök jegyezte fel, a magyar hagyományban ennek nem maradt nyoma. A *Vajk* pogány név, a török *bay* („gazdag”; hős, vezér) méltóságnév magyar „k” becéző képzővel ellátott alakjából vezethető le. Ez azért fontos adat, mert jelzi: Istvánt nem csecsemőkorában keresztelték meg. Ha így történt volna, nem lenne pogány neve, sőt mivel a merseburgi püspök ezt akkor említette, amikor István koronázásáról szólt (vagyis az 1000 körüli időről), így ez annak bizonyossága, hogy Géza fia hosszabb ideig viselte a *Vajk* ne-

vet, ellenkező esetben ugyanis a német püspök nem ekként említette volna. Tudjuk, hogy Gézát *Sankt Gallen-i Brúnó* tartotta keresztvíz alá. Mivel ő a 970-es évek első felében járt Géza törzsi államában, még István születése előtt keresztelhetette meg Gézát. A keresztény térítésnek 980 táján azonban még nem volt túl nagy sikere. Ezt jelzi a kortárs német püspök azon megjegyzése, miszerint megkeresztelése után Géza nemcsak „a mindenható Istennek, hanem más istenségek különféle hiú képzetének is áldozott, s amikor főpapijától ezért szemrehányást kapott, azt állította magáról: eléggé gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse”. Ez arra mutat, hogy Géza nem volt a keresztény hit elkötelezett híve. Sőt, a Dunántúlon a Sarolttal kötött házassága révén a görög rítusú kereszténység, az ortodoxia kapott lábra. Egy másik kortárs német szerző arról írt, hogy Magyarországon Sarolt „vezetése alatt kezdődött meg a kereszténység, de pogánysággal vegyült a megfertőzött vallás, s ez a bágyadt és zavaros kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál”. Mellesleg Sarolt sem élt szigorú keresztényi elvek szerint, inkább egy nomád fejedelem-asszonyhoz illően: szerfeletten ivott, férfi harcoss módjára lovagolt, sőt, hirtelen haragjában embert is ölt. Arról is olvashatunk hiteles tudósítást, hogy ő kormányzott férje helyett.

A szülőkről adott kortársi jellemzések egyezsersmind Vajk gyermekkori környezetét is felvázolják. Politikai érdekből a kereszténység (annak is kétféle ága) felé kacsingató, de valójában pogány érzelmekkel és szokásokkal telített világ volt ez, amelyben a nyers erő fitogtatása, a férfias viselkedés, a hirtelen felindulás számított érénynek. Mennyire ellentétes ezzel az, amit az egyik legendában István gyermekkoráról olvashatunk! Eszerint István már kisgyermekként a latin nyelvtan tanulmányozásának szentelte idejét. . . Ha nem is tekinthetjük ezt a tudósítást légből kapottnak, roppant csekély a valószínűsége. Még az sem biztos, hogy Géza területén a 970-es évek elejétől kezdve folyamatosan működött térítő püspök, aki esetleg felügyelhette volna a gyermek nyugati iskolai rend szerinti neveltetését. A veszprémi püspökség, az első, székhelyhez kötött magyarországi egyházmegye létesítésére nem kerülhetett sor István és Gizella házasságkötésénél, 996-nál korábban. Ugyancsak ebben az évben vetették meg az első bencés kolostor, a pannonhalmi alapjait, amelyet csak az új évezred első éveiben szenteltek fel.

Aligha volt olyan személy Géza környezetében, aki – az energikus Sarolt mellett és bizonyos szempontból annak ellenére – a latin rítusú kereszténység és a latin kultúra értékei iránti fogékonyságra nyitogatta volna István szemét. A döntő fordulat, amely nem csupán István, hanem egész törzse, rövidesen pedig egy térség és ország, a Kárpát-medence és Magyarország sorsát meghatározta, 996-ban következett be. Gézát, aki – bár mélyebb hitbeli meggyőződés nélkül – már korábban is tett gesztusokat a nyugati kereszténységnek, a bajor hercegtől elszenvedett 991. évi vereség és az ezzel járó nyugati területvesztés bírta rá arra, hogy változtasson addigi politikáján. Joggal tartott attól, hogy a törzsi területének – mind keletrebbre tolódo – határain álló keresztény németek a hitet használják fel a behatolásra, s afféle „szent háború” keretében beavatkoznak

ügyeibe. Ezért az őt legyőző bajor herceg 995. évi halálát követően kapcsolatokat épített ki annak fiával, IV. Henrik bajor herceggel. Fia és utóda, Vajk számára megkérte Henrik húgának, Gizellának a kezét, aki 985 táján született, tehát a leánykéréskor épphogy betöltötte tizedik életévét. Későbbi német hagyomány szerint a házasságot a bajorországi Scheyernben kötötték meg, s onnan jött a még gyermek Gizella férjével Esztergomba. Ekkor István már bizonyosan keresztény volt, hiszen el sem képzelhető, hogy a mélyen vallásos bajor hercegi család egy tagját pogányhoz adták volna feleségül.

De vajon mikor és ki által lett kereszténnyé Vajk? Ha István csak 980 táján született, nem élt még 975 körül, amikor Sankt Gallen-i Brúnó megkeresztelte Gézát. Az ezt követő két évtizedben viszont nincs nyoma számottevő térítésnek Géza törzsi államában, sőt minden jel arra mutat, hogy megerősödött a Dunántúlon a Sarolt által képviselt ortodox hit. A politikai klíma 980 után jó ideig nem kedvezhetett Vajk latin keresztiségének. Eszerint születése után még hosszú évekig pogány maradhatott. Ezt erősíti a pogány Vajk névnek a koronázással kapcsolatos merseburgi említése. A legkorábbi István-legenda szerint *Adalbert* prágai püspök keresztelte meg Istvánt. Erre az elvi lehetőségek szintjén vagy 989 előtt, vagy 992 után került sor, ugyanis a közbülső években, 989–992 között Adalbert Rómában időzött. Bár prágai püspökként (azaz 983 óta) Adalbert számos alkalommal megfordulhatott Esztergomban – amit a Prága és Esztergom közti viszonylagos közelség elképzelhetővé tesz –, mégis valószínűbb, hogy 994-et követően tartózkodott huzamosabb ideig magyar földön, és ekkor keresztelte meg Vajkot. Ezt a feltevést közvetve több mozzanat is alátámasztja. Mivel Adalbert véglegesen 994 végén hagyta el Prágát, s róla újabb hírek csak 996-ban állnak rendelkezésünkre, e két dátum között akár több hónapi is időzhetett Esztergomban. Az István-

nem Adalbert keresztelte volna meg Istvánt, nehezen találhatnánk magyarázatot arra a kitüntetett tiszteletre, amellyel emlékét a középkori Magyarországon öveztek. Azt lehet mondani, hogy szinte hazai szentnek tekintették. S hogy ez nem kései fogantatású, az mutatja, hogy az 1001-ben alapított esztergomi érsekség védőszentjévé Adalbertet tette meg István.

A Gizellával kötött házasság azért mérföldkő mind István személyes sorsának alakulásában, mind – az éppen István területgyesítő politikájának eredményeképpen megszülető – Magyarország életében, mert olyan fordulatot adott az eseményeknek, amely e házasság nélkül nem, vagy csak nagyon elnyújtott folyamatként következett volna be. A házasság egyezsersmind kezesség volt arra, hogy István állama kereszténnyé lesz. Még Gizella életében írta le egy német krónikás, hogy Gizellát neve szerint a hit kezeseként adták feleségül Istvánhoz. A szerző itt szójátékkal arra a hangzásbeli rokonságra utalt, amely Gizella neve és a kezes, tüz jelentésű német *Geisel* szó között fennállt. A bajorok elvárták, mi több, megkövetelték, hogy István tegyen meg mindent a keresztény hit terjedésének előmozdításáért és azért, hogy majdan főhatalmat gyakoroljon. Ehhez minden segítséget meg is adtak. Amikor Scheyernből Esztergomba indult az ifjú pár, bajor papok és lovagok sokasága tartott velük. A papok voltak hivatottak a keresztény hitet terjeszteni, a katonák pedig István (és Gizella) személyét védeni, hatalmát növelni. Talán maguk sem gondolták, hogy erre a vártnál hamarabb sor is kerül.

A házasságkötést követő évben, 997-ben meghalt Géza, s halála előtt – nyilván tudva, hogy még így sem lesz zavartalan a hatalom átruházása – Istvánt jelölte utódául. Az Árpád-dinasztia legidősebb férfi tagja, Koppány nem fogadta el ezt, és fegyveres úton kísérelt meg – vélt vagy valós – jogainak érvényt szerezni. (Valós jogai csakis azon pogány öröklési rend alapján lehettek, miszerint őt mint legidősebbet, tehát életkora alapján a Géza után következő Árpád-házi családtagot illeti meg a főhatalom.) István és a bajorok azonban ezt a jogot, amely mélyen gyökerezett a Magyar Fejedelemség múltjában, nem fogadhatták el.

Kettejük összecsapása két világszemlélet harcának tekinthető. A még – lelkiekben bizonyosan – pogány Koppány a nomádokból álló magyar társadalom régi szabadságát képviselte. Ez a szabadság jogi függetlenséget jelentett, a személyes szabadságjogok csorbitatlan gyakorlását, szabad fegyverviselést, akadálytalan részvételt a társadalom ügyeinek intézésében. Ezzel szemben István – nem formálisan, hanem belső meggyőződés alapján – keresztény volt, buzgó elkötelezettje egy másfajta elemekből építkező társadalmi modellnek. Körülötte idegen (jobbára bajor-német) és hazai eredetű előkelők álltak, akik a jog eszközeivel is törvényesíteni akarták társadalmi helyzetüket, kivételeztségüket. Az 1001. évi pannonhalmi alapítólevél István nevében arról szól, hogy amikor Somogy (*Koppány* uralmi területe) el akarta őt üzni atyja székéből, akkor németek és magyarok álltak szemben egymással, s István közvetlen környezetét csupa német előkelő alkotta, *Vecelin* mint seregvezér, *Pázmány* és *Hont* mint a testőrség parancsnokai, továbbá *Orci*, valamint az

legenda időrendje azt sugallja, hogy hősnémet megkeresztelkedése Adalbert 997. évi halálához közeli időpontban történt. Tekintettel arra, hogy Adalbert rokonságban állott a bajor hercegi családdal, nagyon is valószínű, hogy magyar keresztfia, Vajk és másodfokú bajor unokatestvére, Gizella frigyének megeremítésében kezdeményező, illetve közvetítő szerepet töltött be, s az ő tervei találkoztak Gézának a bajorok iránti békülékeny politikájával. Ha

a Domokos pap, aki 1001-ben, az egyházmegye alapításakor az első esztergomi érsek lett. A Gizellával bejött lovagok a csatában biztosították István számára a győzelmet, a bajor papok pedig a katonai siker után hozzákezdhettek Koppány népének keresztény hitre térítéséhez. Természetesen nem tudjuk, miként alakult volna Vajk-István és Koppány összecsapása a német támogatás nélkül. Ám ez bizonyosan előfeltétele volt annak, hogy István 1000-ben főhatalma nemzetközi elismertetése érdekében királyi koronáért folyamodjék.

István számára világossá vált, hogy nem vállalhat semmiféle közösséget azzal az eszmerendszerrel, amely Koppány felkelését lehetővé tette és kiobbantotta. Nem gondolkozhatott többé úgy, hogy őt mint a turulmadár által teherbe ejtett Emese kései leszármazottját illeti meg a főhatalom. A kiválasztottság e pogány hitvilágban gyökerező mítosza ugyanis Koppány (vagy bármelyik, vele szembe forduló családtag) számára szintén jogalap volt, amit – ha a lázadó netán korosabb nála – az idősebb joga még hathatósan meg is támogatott. Gyökeresen szembe kellett tehát fordulnia azzal az egész uralomgyakorlási tradícióval, amelyen az Árpádok főhatalomhoz való joga alapult, s helyébe egy új kivételezettségnek kellett lépnie – annak, amit az uralkodó számára a keresztények Istene, az Úr adhat. A pogány alapon hatalmat gyakorló nagyfejedelemből Isten kegyelméből országló keresztény királlyá kellett válnia. A koronát a pápától kérte, és ehhez jó ajánlólevélnek számított, hogy sógorságban állt a bajor hercegi házzal, és a kérelmezés időpontjában már püspököseket állított fel országában. A pápa és a császár, akik 1000–1001 fordulóján Rómában tartózkodtak, együttesen döntöttek úgy, hogy István érdemes a koronára és a pápai áldásra. Ezzel a gesztussal a nyugati kereszténység két vezető személyisége egyszerre befogadta Istvánt és – személyén keresztül – országát a keresztény népek közösségébe. István alig húszévesen a Magyar Királyság első koronás uralkodója lett.

Uralma ténylegesen csak arra a területre terjedt ki, amelyen István mint az Árpád-törzs feje ellenőrzött. Fennhatósága alá tartozott a Dunántúl északnyugati része, a Nyugat-Felvidék, valamint Koppány leverése után Somogy. Ezt jelképezi, hogy Koppány felnégyelt holttestének egy-egy csonkját Esztergom, Veszprém és Győr várának kapujára tűzette ki, a negyediket pedig Erdélybe küldte el, anyja testvéréhez, Prokujhoz (Gyula fiához), akinek törzsi álmára nagyfejedelemtént és Sarolt fiaként is igényt tartott. Az egész Kárpát-medence feletti valóságos uralmat azonban a pusztai jogigény nem biztosíthatta, csak az egyes törzsfők elleni sikeres háborúk sorozata. Istvánra tehát hosszú menetelés várt, amíg főhatalmát elismertette. A sort éppen anyai nagybátyja, Prokuj leverése nyitotta. Koppány után immár a második rokonával kellett életre-halálra megvívnia. Prokuj életét István megkímélte, de országát a Magyar Királysághoz csatolta. Ezután a dél-erdélyi Keán, a dél-dunántúli fekete magyarok, majd a Maros-vidéki Ajtony leverése következett, miközben egy-két törzsi vezető (a Mátra környéki *Aba Sámuel*, a Körös-vidéki *Vata*) meghódolt – még ha ez színlelt hódolás volt is. A területegyesítő háborúk Koppánytól Ajtonyig kerekén 30 esztendeig tartottak, vagy-

is István életének mintegy felét tették ki. Valójában a király által egyedül irányított egységes Magyarország is ezen harcok eredményeképpen született meg. István ugyan nem vett részt személyesen minden háborúban, amely a Kárpát-medence feletti hegemoniáért folyt, mégis minden katonai akció valamennyi fontos szála (a seregvezér kijelölésétől az időpont kiválasztásáig) az ő kezében futott össze.

Istvánnak, aki Koppány legyőzésétől kezdve mind nagyobb lélekszámú nép felett uralkodott, a harcokkal, az elkerülhetetlen rombolással párhuzamosan építkeznie is kellett. A küzdelmek nem holmi presztízsokból folytak, nem öncélú hadi vállalkozások voltak, hanem azért vívták őket, hogy az István által elképzelt és sok vonatkozásban német mintákhoz igazodó új rendszer kárpát-medencei méreteken kiépüljön. Istvánnak néhány – történelmi mércével mérve igen rövid – évtized alatt óriási feladatokat kellett elvégeznie. Ahogyan hatályon kívül helyezte a dinasztia legidősebb férfi tagjának trónöröklési igényét, ahogyan lemondott saját hatalma turulra visszamenő pogány legi-

timitásáról (s ezek helyébe új normákat állított: a keresztény elsőszülöttségi jogot és az Isten kegyelméből uralkodó király küldetéstudatát), ugyanúgy változtatta meg a legtöbb területen az életet mélyen szabályozó normarendszert. Az új szisztéma alaposan belenyúlt az egyes emberek mindennapi életébe, és gyökeresen átformálta azt. Az újszülöttet meg kellett keresztelni, az embernek vásár- és ünnepnapokon templomba kellett járnia, elő volt írva számára a gyónás, a bójt, a hitélet gyakorlásának kötelezettsége. A pogány szertartások helyébe a keresztény vallás rituáléja lépett. De más, ennél még súlyosabb változások is bekövetkeztek. Az addig döntően szabad jogállapotú népesség közel került szabadsága elvesztéséhez, vagy esetleg már István korában fel kellett adnia azt. Urak kerültek fölébe, akikről több szempontból is függött. Elvesztette személyes szabadságjogai jelentős részét, ha szolga lett, nem köthetett házasságot, nem hagyhatta el urát, nem rendelkezhetett fegyverrel, nem vehetett részt a közügyek gyakorlásában. Súlyosan érintette, hogy nincstelenné vált, nem voltak többé saját

állatai, mások parancsait kellett teljesítenie. Ha szabadságára igényt tartott, távoznia kellett a földről, amely magántulajdon lett. Ha volt némi vagyona, akkor adóznia kellett a királynak, tizedet fizetnie a püspököknek. Mindezek megvalósításához István apparátust hozott létre, vármegyéket, várispánságokat létesített, püspökségeket alapított, templomokat építtetett. Az új rendszer legfontosabb követelményeit, talpköveit (a keresztény vallás gyakorlását, a magántulajdon szentségét, a vétségek megbüntetését) törvénycikkelyekbe foglaltatta, amelyeket utóbb törvénykönyvekbe szerkesztettek. Ezek betartásához megint apparátust teremtett, bírákat bízott meg, poroszlókat állított, börtönöket emelt. Ahogy haladt előre az országegyesítés folyamata, olyan mértékben épült ki ez a rendszer az uralma alá jutott területeken. Az állami apparátus és egyházi szervezet kezdetben laza és csupán a Kárpát-medence nyugati részére kiterjedő hálója mind sűrűbb lett, és egyre nagyobb térségeket fogott át.

Kikre támaszkodhatott István ebben a gigászi munkában? Minden jel arra mutat, hogy elsősorban a feleségével együtt Bajorországból, továbbá más német területekről bejött idegenek alkották legszilárdabb támaszát. Nem véletlenül fogalmazta meg fiához intézett *Intelmeiben*, hogy a vendégek eltérő nyelvet, szokást, továbbá fegyvereket és követendő példákat hoznak magukkal, ami az ország és a királyi udvar dicséretére válik. Utasította Imrét, hogy nagy gondot fordítson a jövevényekre, mert „gyenge és esendő az egynyelvű és egytörvényű ország”. István maga is törekedett az idegen példák átvételére: pénzt német minták alapján veretett, okleveleit a német császári kancelláriából jött írnokok vetették pergamenre, törvénykezése német (frank) szokásokat követett, közigazgatást német sugallatra létesített. István azonban mindezek ellenére nem német uralmat valószínűsített meg a Kárpát-medencében. Pontosán tudatában volt annak, hogy az idegenek elfogadásával egyenlő súlyú követelmény az ősök tisztelete, a helyi hagyományok ápolása. Példabeszédszerűen vallotta, hogy egyetlen görög sem kormányozhatja a latinokat görög módra vagy egyetlen latin sem a görögöket latin módra. Vagyis ő, a német feleséget vett, német mintákat utánzó király sem uralkodhat a magyarok felett német módra. S bár István intézkedéseinek legtöbbjében fellelhető a német ihletés, a tartalom sajátságosan és egyértelműen magyar.

Nem csupán bent az országban nem vált István a német minta szolgálai utánzójává, de a nemzetközi porondon is meg tudta őrizni királysága szuverenitását. Ehhez kiváló lehetőséget teremtett, hogy István pályájának delén, közel negyedszázadon át (1002–1024 között) sógora, vagyis Gizella bátyja, a korábbi bajor herceg, II. Henrik király, majd császár ült a német trónon. E 22 év szoros németbarátsága biztos háttérként teremtett István számára: nem kellett attól tartania, hogy német expanziós törekvések zavarják meg belső építőmunkáját. Igaz, II. Henrik halála után II. Konrád kísérletet tett Magyarország hűbéri alávetésére (ami fényesen bizonyítja, hogy István országa független volt a birodalomtól), de fegyveres akcióját István nemcsak megghiúsította, hanem még gyarapította is az ország területét. István egyébként valamennyi háborúját, amelyben ő vagy csapatai részt vet-

tek, győztesen fejezte be. István oldalán a németeken kívül más külföldiek is felsorakoztak, főleg egyháziak. Utóbb szentté avatott csanádi püspöke, Gellért Velencéből jött Magyarországra, az első pécsi püspök pedig Franciaországból. Egyre növekvő számban támogatták Istvánt a hazai előkelők. Jó részük szükségszerűen ugyanazt az utat járta be, mint a király, hiszen előbb pogányok voltak, majd a keresztény hitre térve István politikájának tántoríthatatlan híveivé váltak. Csanádot, aki Ajtony legyőzője volt, a király az 1020-as években térítette Krisztushoz, s amikor seregevezérséggel bízta meg, Csanád ekként tett tanúbizonyságot elkötelezettségéről: „Bizony, amit az én uram, királyom jónak lát, az úgy jó a keresztényeknek. Új keresztény vagyok, s újonnan keresztelthék akarok új küzdelemre szállni; készen állok arra, hogy együtt éljek vagy haljak veletek. Rajta hát, küzdjünk meg uramnak, a királynak az ellenségeivel.” A meggyőzés mellett az is növelte a király hazai támogatóinak számát, hogy István bőségesen megadományozta híveit.

István teljes emberi életet mondhatott magának, egy ország megteremtésének ezernyi gondja mellett a családi élet örömei és keserűségei sem kerültek el. Feleségével 42 évig tartó boldog házasságban élt. Gizella társa tudott lenni az uralkodónak, az utókor számára pedig főleg kegyes cselekedeteivel (egyházak megadományozásával, templomok felszereléséről való gondoskodással) tette emlékezetesé nevét. Nászukból számos gyermek született, közülük kései forrás egy Ottó nevű említ, kortárs kútforrás pedig Imre fiukról szólnak. Mivel Imre eredeti neve a latin *Heinricus*, illetve a német *Heinrich* volt (amelyből csak utóbb alakult ki a latin *Emericus*, illetve a magyar *Imre* alak), kézenfekvő arra gondolni, hogy nevét István sógoráról, II. Henrik német uralkodóról kapta. Ezt a feltevést erősíti az a kései híradás, amely Imre születését 1007-re, II. Henrik német királyságának idejére helyezte. Mivel pedig II. Henrik előtt III. Ottó ült a német trónon, jogosan következtethetünk arra, hogy a magyar királyi pár Ottó nevű fia még III. Ottó életében, azaz 1002 előtt született. Többi gyermekük, miként Ottó is, fiatalon meghalt, a felnőttkort egyedül Imre élte meg. István a keresztény elsőszülöttségi elv alapján Imrét szánta utódául, tudatosan készítette fel a kormányzásra. Nevelését kora egyik legműveltebb klerikusára, az utóbb csanádi püspöki székbe emelt Gelléltre bízta, ő maga pedig erkölcsstanító könyvben fejtette ki fia számára azt, hogy milyen elveket kövessen, ha majd átveszi az ország irányítását. A sors azonban közbeszólt, és Imre, idősödő szüleinek egyetlen reménye, 1031-ben vadkanvadászatban baleset következtében életét veszítette.

István testét betegségek támadták meg, nehezen tudott járni, ereje egyre fogyatkozott. Még ebben a fizikailag hanyatló állapotában sem tért el azonban elveitől. A kereszténység, e zsenge palánta érdekeit mindennél fontosabbnak tartotta. Éppen ezért Imre halála után nem saját fiági rokonát, unokatestvérét, *Vazult* jelölte utódául, őt ugyanis nem találta alkalmasnak a keresztény hit gyámolítására. Választása hűgának a velencei dózsétól született fiára, *Orseolo Péterre* esett. Döntése a mellőzött *Vazul* dühödt ellenakcióját váltotta ki, aki merényletet kísérelt meg a király ellen. Koppány

és Prokuj után *Vazul* immár a harmadik rokona volt, akivel szemben Istvánnak fizikai erőszakot kellett alkalmaznia: őt megvakította és megsüketítette, azaz – minden eshetőségre számítva – uralkodásra alkalmatlanná tette.

Milyen ember volt István? A források egyszerre mutatják rettenetesen keménynek, szinte kegyetlennek, ugyanakkor irgalmasnak és megbocsátónak. Valószínű, hogy mindkettő volt egyszerre: ellentmondásos egyéniség lehetett. Ha az ügy – amelynek szolgálatába állította életét – megkívánta, nem ismert kíméletet. Törvényében a kard pusztá kirántását halállal büntette. A tolvaj szolgának először az orrát, másodszeri lopás esetén a fülét vágatta le, harmadízben halálra adta. Parancsára azokat a határőröket, akik az országba békes szándékkal jövő besenyőket bántalmazták, az utak mentén kettesével felakasztva veszejtették el. „Hallották a föld lakói az ítéletet, amellyel a király intézkedett, és megrettentek.” Viszont ha tehetett, vallásos meggyőződéséből fakadóan szívesen gyakorolta a keresztényi erényeket. Amikor elfogott nagybátyja, *Prokuj* megszökött fogságából, István utánaküldte feleségét. A kortárs német krónikás őszinte csodálattal írta le e történet kapcsán Istvánról: „Sohasem hallottam még másról, aki ennyire kímélte volna a legyőzötteket.” Egy korabeli német apát levélben mondott köszönetet Istvánnak, amiért emberséggel bánt Jeruzsálemben tartó szerzeteseivel, kimutatva irántuk bőkezűségét és szelidségét. Egy kortárs francia apát ugyanezt emelte ki levelében: István cselekedeteit a Szentföldről visszatérőkkel kapcsolatban a keresztény hit tisztelete vezette. Még az Istvánnal szemben ellenséges II. Konrád császár történetírója sem tagadta meg rokonszenvét a magyar uralkodótól. De István kegyessége nem csupán a latin rítusú keresztények, hanem az ortodoxok iránt is megnyilvánult. Amikor az 1010-es években István bulgáriai katonai akcióban vett részt, miközben katonái raboltak-fosztogattak az idegen városban, ő ájtatossága jeléül egy templomba ment, ahonnan ereklyét hozott magával.

Imre herceg halála évében, 1031-ben készült el István egyetlen ránk maradt képi megjelenítése az eredetileg a székesfehérvári egyház számára készült miseruhán. Ha valamennyire is egyéni ez az ábrázolás, akkor István ez idő tájt megtört, szemét tágra nyitó, bajszú, szakállt viselő, hajlott korú öregember volt. Pedig még alig lépte túl 50. életévét. Igaz, a középkor e szakaszában – az átlagos életkort tekintve – ez már viszonylag magas kornak számított. 500 évvel István után, a középkor alkonyán úgy tudták (vagy inkább úgy gondolták), hogy István alacsony termetű volt, de nagylelkű, bátor, harcias, okos és Krisztus-tisztelő.

Az első magyar király 1038. augusztus 15-én halt meg. Vele a valaha élt legnagyobb magyar államférfi szállt a sírba. A pogányság és a kereszténység határmezsgyéjén, ellentmondásokkal teli korszakban élt, s azon kevesek közé tartozott, akik átformálták saját korukat. 45 évvel halála után, 1083-ban testét felemelték, és őt a szentek sorába iktatták. Attól kezdve István neve és szent volta elválaszthatatlanul összefonódott, s minden kor feladatul kapta, hogy meghatározza saját viszonyát Szent Istvánhoz, illetve az általa létrehozott értékekhez, Magyarországhoz, a magyar államhoz, a keresztény hithez. ♦